

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук

Кафедра історії
Кваліфікаційна робота
освітній ступінь – бакалавр

На тему:

«Дитячі будинки й трудові колонії на Уралі 1930-х рр.»

Виконала: студентка 4-го року навчання
Спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Освітньої програми: «Історія та археологія»

Ганенко Оксана Віталіївна

Науковий керівник: Клименко О.М,

Кандидат історичних наук, старший викладач

Рецензент: Бажан О.Г, кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник

Інституту історії України НАН України

Кваліфікаційна робота

захищена з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 2022 р.

Київ -2022

Студента/ки НаУКМА

Я, П.І.П, студента/ки 4-го р.н. навчання факультету гуманітарних наук,
спеціальності: 032 «Історія та археологія»

адреса електронної пошти: grotesklol@gmail.com

- підтверджую, що написана мною бакалаврська/магістерська робота на тему
«Дитячі будинки й трудові колонії на Уралі 1930-х рр.» відповідає вимогам
академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами

3.1.1 -3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від
07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомена;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і
готовою до перевірки;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної
доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та
формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unіcheck. -
даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних
університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

Дата та підпис студента/ки_15.06.2022__

Анотація

Ганенко О.В «Дитячі будинки й трудові колонії на Уралі 1930-х рр.»

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за напрямом 032– Історія та археологія – Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2022.

Кваліфікаційна робота є дослідженням формування та функцій дитячих закладів для безпритульних на території Уралу в 1930-х роках. Робота присвячена аналізу джерел стосовно дитячої безпритульності та дій місцевої влади щодо регулювання умов у закладах. В роботі присутні матеріали стосовно стану дитбудинків та колоній на території спочатку Уральської області, а потім Свердловської, Челябінської та Обсько-Іртишської області.

Для більшого розкриття теми дитячого безпритульництва в праці також міститься розкриття теми того, ким вважались безпритульні діти та як вони, на думку партійної влади, могли вплинути на соціалістичний соціум.

В роботі представлено аналіз матеріалів щодо виховання та соціалізації дітей, в котрій джерелами є документи місцевих влад та звіти обстежень закладів виховання.

Зміст	
Вступ	4
Розділ 1. Загальна характеристика життя дітей у 1930-х роках.	7
2.1 Діти як соціальна група в Радянському Союзі	7
1.2 Зміни у ставленні влади до дітей з девіантною поведінкою	11
Розділ 2. Дитячі трудові колонії та інші заклади для боротьби з дитячою безпритульністю (на матеріалах Уралу).	17
Формування трудових колоній та дитбудинків у 1930-х роках	17
Проживання, робота та матеріальне забезпечення дітей та підлітків у трудовах колоніях	20
Висновки	26
Список джерел та літератури	28

Вступ

Дитинство в Радянському Союзі - тема, яка викликає зацікавлення у багатьох дослідників. Проте питання дитячої безпритульності та боротьби з нею, як з соціальною девіацією, потребує більш детального вивчення. У 1920-х – 1930-х рр. діти в СРСР перебували у статусі соціально незахищеної групи населення і над ними активно впроваджувався контроль держави, який проявлявся в організації дитбудинків, трудових колоній та інших закладів утримання дітей. .

Актуальність дослідження пов'язана з тим, що системи закладів для утримання неповнолітніх могли бути не тільки для звичайних дітей, а й для дітей ворогів народу, особливо після прийняття закону про подолання дитячої злочинності (1935 р.)- Відповідно, дослідження дитбудинків та трудових колоній необхідно розглядати у контексті з політичними та економічними процесами, що відбувалися в той час в СРСР.

Предметом дослідження є радянська державна політика щодо безпритульних дітей у 1930-х рр.

Об'єктом дослідження є організація та функціонування дитячих закладів (дитбудинки та трудові колонії на території Уралу

Мета дослідження - дослідити формування та функціонування закладів утримання безпритульних дітей, а також дітей-сиріт, протягом 1930-х років на території Уралу.

Завдання у роботі:

- окреслити контекст сприйняття дитини та її соціального статусу в СРСР.

- охарактеризувати державну політику до дітей з девіантною поведінкою у 1930-х роках.

- проаналізувати зміни в формуванні та функціонуванні дитячих закладів для безпритульних на території Уралу впродовж 1930-х років.

Щодо **методології**, то в роботі буде використовуватись метод критичного аналізу джерел, аналізу та синтезу.

Джерельною базою є декілька збірок документів. Проте основними з них є «Беспризорность на Урале в 1929-1941 гг» та «Дети ГУЛАГа 1918-1956», посібник з виховання дітей «Педагогическая энциклопедия» (1932 р.) та декілька постанов про боротьбу з безпритульністю і зміну ставлення влади до дітей репресованих осіб.

Хронологічні рамки обумовлені саме змінами у формуванні закладів для виховання безпритульних дітей у РСФСР. Нижньою межею є 1930-й рік, що обґрунтовується збільшенням дитячої безпритульності не тільки на території тогочасної Уральської області, але й по всьому СРСР. Верхньою межею в дослідженні є 1937-й рік, оскільки тоді ситуація з дитячими будинками почала стала більш стабільною.

Географічні рамки зазначені територією Уралу через те, що до 1934-го року існувала лише одна Уральська область, котра потім розділилась на Свердловську, Челябінську та Обсько-Іртишську області.

Історіографія з питань дитячої безпритульності має дуже обширне коло дослідників та дослідниць.. Однією з провідних дослідниць радянського дитинства є Нані Гогохія. Саме її роботи «Дитинство у тоталітарному суспільстві: «вірні лєнінці» радянської України у 1930-х роках», «Дитина і політика» а також «Мілітаризація дитинства стали основними у нашому дослідженні. . Питанню дітей в СРСР присвячена праця дослідниці Катріони Келлі «Children's world: growing up in Russia 1890-1991». У цій книзі підіймається і проблема дитячої безпритульності. Також ми зверталися і до роботи дослідниці Тетяни Смірної «Дети страны советов...», у якій зібраний аналіз матеріалів про дитинство в СРСР з 1918 до 1940-х років. У дослідженні також було частково використано й наукову розвідку Романа

Подкура «”Дитячий ГУЛАГ”» в контексті політики державного терору (1937–1939 рр.)».

Структурою дослідження є два розділи, один з яких досить контекстуальний та подає нам загальну картину дитинства на теренах Радянського Союзу та соціального статусу дітей. Також перший розділ висвітлює еволюцію ставлення до дітей за соціальним бортом упродовж 1930-х років. Другий же розділ є більш практичним і націлений на те, щоб показати процеси формування та внутрішньої організації установ для утримання неповнолітніх на території Уралу.

Розділ 1. Загальна характеристика життя дітей у 1930-х роках.

2.1 Діти як соціальна група в Радянському Союзі

Діти є однією з вразливих соціальних груп в суспільстві. Їхній спосіб життя, права та обов'язки можуть багато чого засвідчити і про державний устрій в країні. Не винятком є Радянський Союз, де було встановлено тоталітарний режим. Ставлення влади до дітей в СРСР змінювалось, але їхньому вихованню завжди приділялася значна увага з боку влади.

У 1930-х роках виховання радянських дітей дослідниця Нані Гогохія називає «певним полем битви» між соціалістичним Союзом на капіталістичними навіюваннями Заходу.¹

Дитина не мала свого окремого досвіду класової боротьби та власної ідентичності, тому радянські ідеологи] вважали її, як певний матеріал для насадження нових цінностей, котрі мали бути притаманні «новій людині».²

Діти фактично стали однією з головних груп населення, на кого була спрямована радянська пропаганда. За твердженнями радянської влади, дитина, не маючи власної політичної ідентичності, була цілком залежна від впливу інших, особливо сім'ї. Діти куркулів, та діти з сімей постраждавших від Голодомору³, всі вони проголошувалися потенційно небезпечними для існування соціалістичного ладу, тому проти них впроваджувалися особливі заходи. Передовсім, провину за «неправильне виховання» покладали на родину, де виховувалась дитина, оскільки, згідно з більшовицькими ідеями,

¹ Нані Г. Дитинство у тоталітарному суспільстві: «вірні лєнінці» радянської України у 1930-х роках [Електронний ресурс] / Гогохія Нані // Україна Модерна. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s>

² Нані Г. Дитинство у тоталітарному суспільстві: «вірні лєнінці» радянської України у 1930-х роках [Електронний ресурс] / Гогохія Нані // Україна Модерна. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s>

³ Гогохія Н. Дитина і політика / Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного (1921–1928 рр.). – 2002. – №2., с. 754

«буржуазно налаштована родина» не могла виховати дітей «правильно», щоб вони вірили в соціалістичні ідеали.⁴

Репресивна політика щодо дітей через політичні причини (зазвичай звинувачення були у «антирадянській діяльності») розпочалась в 1920-х роках, однак поширення вона набула уже при владі Сталіна.⁵ На прикладі указу Миколи Єжова, який на той час був Народним комісаром внутрішніх справ СРСР про «Репрессии жен и распределение детей осужденных “изменников родины» 1937 року⁶ ми можемо охарактеризувати ставлення до дітей політв'язнів у СРСР. Документ включав, інструкції щодо поведінки з родинами «політичних злочинців». Цей указ поширювався на всій території Радянського Союзу. В документі зазначено, що діти, залежно від їхньої вікової категорії, мали розміщатися в різні заклади. Наприклад, дітей до 3-х років мали в розміщувати в дитбудинки або ясла, а старших - відправляти в спеціальні приймальні пункти, які мали бути в містах усіх регіонів. Щодо підлітків, то заходи щодо них досить дивно описуються в наказі: «... в) социальноопасные дети старше 15-летнего возраста в специально предназначенные для них помещения.»⁷ По-перше, не вказано чітко, які саме діти вважались небезпечними для соціуму По-друге, в які конкретно заклади їх мали розмістити, теж не зазначено. У нашому дослідженні ми звертаємося до збірки документів «Дети ГУЛАГа», яка видана у 2002-му році.⁸ І на основі цієї збірки можемо припустити що у зазначеному вище уривку з документу мова йде про дитячі колонії, зокрема система ГУЛАГ. У статті що дотична до

⁴ Гогохія Н. Дитина і політика / Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного (1921–1928 рр.). – 2002. – №2., с. 754

⁵ Подкур Р. «Дитячий ГУЛАГ» в контексті політики державного терору (1937–1939 рр.). // Україна Модерна. – 2015 Режим доступу: <https://uamoderna.com/md/podkur-children-in-gulag>

⁶ 1.4 Политика оккупационных властей в Латвии 1939–1999 Сборник документов. Ред. Элмарс Пелкаус. Рига: Nordik, - С. 58-59

⁷ Там само, с. 59

⁸ Подкур Р. «Дитячий ГУЛАГ» в контексті політики державного терору (1937–1939 рр.). // Україна Модерна. – 2015 Режим доступу: <https://uamoderna.com/md/podkur-children-in-gulag>

теми ГУЛАГу за авторством Романа Подкура зазначено, що інформація про заклади для дітей з репресованих сімей почала публікуватись з архівів аж наприкінці існування Радянського Союзу, тому до цього часу не було достеменно відомо в яких саме закладах утримувалися діти.⁹

У ранньорадянський час задля утвердження ідеалу «нової радянської людини», впроваджуються риси, що мали бути абсолютно інші, ніж ті, що були притаманні поведінці дітей та дорослих в імперські часи. Дослідниця дитинства СРСР Нані Гогохія стверджує, що конструювання ролей «нової людини» відбувалось у всіх політичних та соціальних вимірах. Дошкільні заклади, школи, колонії та навіть робота і допомога у колгоспах сприяли цьому.¹⁰ За нашим спостереженням, образ дитинства в радянському суспільстві 1930-х років була дуальним. З одного боку, дитина мала бути віддана ідеям партії, а з іншого – могла бути потенційним злочинцем.

Зміна соціального статусу відбувалась також і з дорослішанням дитини. Дитинством вважався вік до 9-10 років. Як зазначає Гогохія це той період, коли пропаганда найменше торкалась малолітньої особи.¹¹ Старших дітей поступово переставали вважати малолітніми, і після 15-ти років вже повністю асоціювали з молоддю.¹² Пізніше підлітки мали майже всі зобов'язання на рівні з дорослими особами, передовсім коли справи стосувалися кримінальної відповідальності.

Соціалізація дітей в комуністичному суспільстві, як ми вже зазначили, була одним з головних завдань влади.. Також з проаналізованого нами

⁹ Подкур Р. «Дитячий ГУЛАГ» в контексті політики державного терору (1937–1939 рр.). // Україна Модерна. – 2015 Режим доступу: <https://uamoderna.com/md/podkur-children-in-gulag>

¹⁰ Гогохія Н. Дитинство у тоталітарному суспільстві: «вірні лєнінці» радянської України у 1930-х роках [Електронний ресурс] / Україна Модерна. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s>

¹¹ Нані Г. Дитинство у тоталітарному суспільстві: «вірні лєнінці» радянської України у 1930-х роках [Електронний ресурс] / Україна Модерна. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s>

¹² Нані Г. Дитинство у тоталітарному суспільстві: «вірні лєнінці» радянської України у 1930-х роках [Електронний ресурс] / Україна Модерна. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s>

матеріалу «Детской энциклопедии» за редакцією Епштейна для цього розділу, можна зазначити, що виховання дітей мало відбуватися незалежно від статі, тобто дівчат та хлопчиків навчали разом, а також не було поділу на соціальні групи. Методи виховання мали бути абсолютно відмінні від тих, що притаманні «капіталістичному Заходу» та попередньому імперському режиму, оскількина думку радянських ідеологів, там була велика проблема в поділі дітей за соціальним статусом та статтю.¹³

Важливе значення надавалось трудовій діяльності, передовсім в технічних спеціальностях.¹⁴ З огляду на це, ми можемо припустити, які саме галузі вважались актуальними в той час. Для влади було необхідно спрямувати молодь на їх підготовку як потенційних кваліфікованих робітників на заводи та фабрики, котрі в той час вже активно розвивалися. Вже з дошкільного віку передбачалась ігрова форма виховання, завданням якої було підготувати дитину до школи, а самі автори «Детской энциклопедии» зазначали, що адміністрація закладів виховання повинна зайнятись організацією заходів, що пов'язували б між собою різні етапи навчання дитини.¹⁵

Різні за ступенями навчання школи вже передбачали собою заклади не тільки кваліфікаційне навчання, а також давали змогу молоді брати участь у організаціях, через які підлітки могли б взаємодіяти з партією. Наприклад, комсомольські ланки чи організації юних піонерів.¹⁶ Епштейн відсилається до тези Надії Крупської щодо співпраці закладів освіти та комуністичних організацій.

Школи поділялись на заклади для дітей до 10 років та з 10 до 15 або ж 17 років, і відрізнялись тим, що в закладах для старших дітей проводилась вже й трудова практика.¹⁷

¹³ Эпштейн М. Педагогическая энциклопедия / М. Эпштейн, А. Калашников. – Москва: Работник просвещения, 1930. – с. 27

¹⁴ Там само, с. 27

¹⁵ Там само, с. 28

¹⁶ Там само, с. 27

¹⁷ Там само, с. 27

Основним завданням підліткових шкіл була ліквідація неписьменності серед молоді. Енциклопедії неграмотність описується як «пережиток буржуазного суспільства, де навчання мас було нерозвинене»¹⁸ Одночасно зі звичайними закладами діяли також школи сільської¹⁹ молоді. Такі організації зазвичай були спрямовані на розвиток сільськогосподарської сфери Радянського Союзу. Вони були політехнічно орієнтованими.²⁰ Уніфікація навчальних закладів - це також один зі способів контролювати не лише організацію навчання, але й виховання дітей як членів колективу.

Дітей змалку привчали думати про себе не як індивідуаліста, а як частину колективу. «Діти робітників», «діти колгоспників», «діти ворогів народу» - всі ці категорії ставили молодь перед двома моделями, або вони є частиною суспільства, або ворогами²¹. Тому, варто зазначити, що через проблеми у суспільстві, не у всіх дітей була можливість бути включеним до радянського суспільства, Дуже багато молоді залишилось поза тим суспільством «нових людей». Тож, радянська влада прагнула усунути або ж асимілювати тих осіб, що опинилися поза соціумом, для створення картини ідеального радянського світу.

1.2 Зміни у ставленні влади до дітей з девіантною поведінкою

Як ми зазначили в минулому підрозділі, багато дітей залишились поза тим радянським суспільством. Саме 1930-ті роки стали переломними у ставленні до проблеми дитячої безпритульності, бо саме тоді стало очевидно, що повна ліквідація цієї проблеми не є можливою. Старі дитбудинки вже були заповнені дітьми, а безпритульних дітей ставало все більше. За дослідженням Тетяни Смірної, безпритульність серед дошкільнят була майже ліквідована,

¹⁸ Там само, с. 233–234

¹⁹ На рос. Крестьянской

²⁰ Эпштейн М. Педагогическая энциклопедия / М. Эпштейн, А. Калашников. – Москва: Работник просвещения, 1930. – с. 303

²¹ <https://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s>

однак старші діти все ще жили на вулиці, а дитбудинки були заповнені.²² До того ж, їхньою головною метою був прихистком передовсім дітей без батьківської опіки. Основну групу безпритульників склали діти від 12 років, котрі вже мали певний досвід безпритульності та часто втікали з дитбудинків.²³ Більшість закладів були створені ще в 1920-ті роки та вже не могли виконувати свої функції, мали застаріле забезпечення та програми виховання, в той час, як безпритульні діти, за твердженням радянської влади, створювали певну загрозу для тогочасного суспільства.

У 1935-му році вийшла постанова ВЦВК та СНК РСФСР «...о мерах боротьби с преступностью среди несовершеннолетних, с детской беспризорностью и безнадзорностью»²⁴, відповідно до якої малолітніх дітей з 12 років могли судити так само, як і дорослих осіб. Перелік злочинів включав крадіжки, розбої та нанесення тяжких травм і вбивства. Також в постанові, що вийшла також 1935-го року, але дещо пізніше «...об изменении действующего законодательства РСФСР, о мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних, с детской беспризорностью и безнадзорностью»²⁵ прибрали статтю 50 з Кримінального кодексу, у котрій йшлося про те, щоб діти-злочинці відбували покарання за скороченим терміном. Також в постанові зазначено про кримінальну відповідальність для опікунів, котрі використовують свій статус задля наживи, однак не слідкують за дітьми. Фактично, відповідно до цих документів, безпритульні діти, як «потенційно небезпечні особи» то му їхні справи вже передавались під розгляд НКВС.²⁶

²² Смирнова Т. Дети страны Советов: От государственной политики к реалиям повседневной жизни. (1917-1940 гг.). Москва-Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, 2015. с.270

²³ Смирнова Т. Дети страны Советов: От государственной политики к реалиям повседневной жизни. (1917-1940 гг.). Москва-Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, 2015. с.270-271

²⁴ о мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних, с детской беспризорностью и безнадзорностью

²⁵ об изменении действующего законодательства РСФСР о мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних, с детской беспризорностью и безнадзорностью

²⁶ об изменении действующего законодательства РСФСР о мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних, с детской беспризорностью и безнадзорностью

Тож, ми можемо припустити, що безпритульну молодь вже могли відправляти у в'язниці та табори разом з дорослими злочинцями. Хоча це не виключало й існування спеціалізованих закладів для неповнолітніх та випадки ув'язнення молоді до 1935-го року. У поясненні до збірки документів «Дети ГУЛАГа: 1918-1956» написано про те, що багато дітей, які залишились без батьківської освіти, це передовсім ті, хто були народжені в сім'ях людей, котрих репресували (представників дворянства, священників, службовців в імперії або ж минулих лідерів), бідних селян або ж людей, що постраждали від розкуркулення.²⁷ Дітей могли відправляти, як і в спеціалізовані дитячі притулки, так і в систему таборів ГУЛАГ. Можливо, потрапляли вони не тільки з матерями, а й самі, оскільки була недостатня кількість спеціалізованих закладів для дітей. Про переповненість дитячих закладів пише й дослідниця дитинства СРСР Тетяна Смірнова. Вона зазначає, що до 1938-го року була велика проблема з будинками для безпритульної молоді. Однак вже того ж року проведено масштабну перевірку місць роботи випускників дитбудинків, а також самих закладів утримання дітей, і було вжито заходів, спрямованих на курс покращення системи роботи притулків та їхнє забезпечення.²⁸

Однак «чужість» до безпритульних дітей та нащадків «ворогів» народу поступово поширювалася серед самого населення, особливо молоді, на яку уже тоді досить сильно вплинула радянська пропаганда. У статті Нані Гогохії «дитина і політика» представлено випадки, коли самі ж діти боролись з «інакшістю» в своїх оточеннях (селах, містах, районах) і негативно ставилися до людей що протидіяли владі. Хоч зазвичай ці особи є видуманими героями і певними образами, ми не можемо точно стверджувати, що таких випадків не

²⁷ Дети ГУЛАГа 1918–1956. Документы. Сост. С.С. Виленский, А. И. Кокурин, Г. В. Атамашкина, И. Ю. Новиченко. Москва: МФД, 2002. с. 8-9

²⁸ Смирнова Т. Дети страны Советов: От государственной политики к реалиям повседневной жизни. (1917-1940 гг.). Москва-Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, 2015.

було.²⁹ За нашими спостереженнями, діти-безпритульні просто залишались на окраїні спільноти інших дітей, тому створювали свою групу.

До того ж, змінився і процес патронажу малолітніх. Якщо до початку 1930-х років, система опіки була досить нестабільною, через те, що влада то забороняла усиновлення, то знов його дозволяла, то колективізація вплинула на формування колективних форм опіки, під назвою яких зазвичай була віддача дітей до колгоспів, рідше до радгоспів або ж армії. Ця система мала забезпечити дітей трудовими місцями після випуску, а також дещо розвантажити колонії та дитбудинки.³⁰ Колективні патронати були суто примусовим явищем, на відміну від сімейних форм патрунування, тому за якістю виховання слідкувати було ще складніше, тож зазвичай діти залишались без будь-якого виховання.³¹

З сімейним патронажем була майже така сама проблема, оскільки влада не мала змоги систематично слідкувати за тим, як саме поводять себе опікуни з дітьми.³² За нашими спостереженнями, навіть постанови 1935-го року, де за неналежні умови життя дитини опікун отримував кримінальне провадження³³, виконувались вони досить рідко та нерегулярно. Можливо, це є наслідком того, що людей, котрі були нижчі за соціальним станом не сприймали за повноправних осіб, яких можна би було соціалізувати. Але це досить сильно конфліктує з радянською риторикою про те, що будь-яку людину можна привести до праці на благо держави, а отже таке ставлення мало більш локальний фактор. Не влада, а самі ж громадяни намагались або ігнорувати це явище безпритульності, або ж використовувати соціально незахищених дітей, як спосіб заробітку або ж неоплачувану робочу силу.

²⁹ Гогохія Н. Дитина і політика / Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного (1921–1928 рр.). – 2002. – №2., с. 758-760

³⁰ Смирнова Т. Дети страны Советов: От государственной политики к реалиям повседневной жизни. (1917-1940 гг.). Москва-Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, 2015. с.328

³¹ Там само, с. 329

³² Там само, с. 230-23

³³ Постанова 1935

Не зважаючи на те, що влада намагалась контролювати безпритульність як явище, 1930-ті роки стали переломним моментом. коли відбувалася «боротьба» з дітьми на вулицях, шляхом розселення їх по в'язницям, а не проведенням регулярних перевірок умов, де ці діти знаходяться, та взагалі ігнорування будь-якого забезпечення безпритульної молоді та сиріт. Як результат, було створене дещо специфічне тюремне середовище, котре робило дітей ще більш небезпечними. Більшість дітей або ж помирали, або ставали злочинцями вже в дорослому віці. Каральні практики щодо дітей були націлені перш за все на усунення та стирання не прийнятних для партії елементів, тому за доглядом ніхто особливо не слідкував.

Отже, у СРСР 1930-х років майже весь соціальний простір молоді було заповнено пропагандою соціалізму. А радянські ідеологи називали дітей людьми, які не мають досвіду класової боротьби або ж тільки набувають його. Тож, в СРСР було впроваджено низку заходів, що мали би забезпечити належний розвиток дітей та підлітків. Навчання мало концентруватись на тому, щоб у майбутньому дитина була підготовлена до праці на виробництві, однак ми не можемо виключати й політизацію у дошкільній та шкільній освіті. Молодь налаштовували служити задля добробуту соціуму та боротись з проявами тих явищ, що були неприйнятні для влади, наприклад допомога при розкуркуленні, праця в колгоспах та радгоспах, боротьба з куркулями та протестуючими селянами.

Водночас інше ставлення було до тих дітей, не відповідали характеристикам «нової людини» та опинялися поза соціумом. Причинами цього було походження та сім'я дитини. Оскільки до дітей інтелігенції (попередньої, імперської, влади, заможних селян, священиків та інших людей, що партія вважала ворогами народу) влада відносилась майже так само, як і до їх батьків. Вважалося, що антирадянські настрої передаються від найближчого оточення до дитини найшвидше. Тому, коли батьків репресували, дитину або

ж відправляли з матір'ю, або ж у спеціалізовані заклади для неповнолітніх (залежно від віку). ще були групи дітей, які вже на той час залишились без опіки та ті, хто через бідність став безпритульним. Усі ці категорії дітей існували й до початку 1930-х років, однак саме до цього часу питання про їхнє існування було в статусі табу. Офіційно безпритульність мала бути ліквідована. Проте значних масштабів набула безпритульність саме підлітків, оскільки дитячі заклади були переповнені. Тому, відбулось створення нової системи опіки, що передбачала колективне виховання дитини, на заміну вже укоріненим закладам та сімейному патронажу. Колективне виховання означало, що дитина фактично належить певному колгоспу, або радгоспу і виховується за рахунок людей, що там знаходиться та бюджету колективного закладу. Поступово така форма виховання стала зникати. Натомість впроваджувалися спеціальні табори та інші заклади для дітей.

Розділ 2. Дитячі трудові колонії та інші заклади для боротьби з дитячою безпритульністю (на матеріалах Уралу).

Формування трудових колоній та дитбудинків у 1930-х роках

Проблематика дитячої безпритульності безпосередньо пов'язана з дослідницькими питаннями про заклади, де утримували та виховували дітей. Тому, беручи до уваги розвитку системи будинків, що мали б забезпечити притулок та догляд за неповнолітніми, можна простежити, як саме держава опікувалась тими, хто був поза радянським суспільством.

Формування системи закладів для дітей та підлітків відбувалося саме в 1920-х – середина 1930-х років. Тому доволі багато колоній були створені й до 1930-го року. Однак, як було зазначено у попередньому розділі, більшість змін, які стосувалися боротьби з дитячою безпритульністю, розпочалися саме у 1930-му році і продовжувались аж до 1940-х років. У вступних словах до збірки матеріалів «Беспризорность на Урале в 1929-1941 гг» зазначається, що з 1930-х років на території Уралу була розпочата саме типологізація закладів для безпритульних дітей та сиріт. Було відокремлено 11 закладів для дошкільнят та 35 для дітей шкільного віку, що призначались для всіх соціальних груп серед дітей однак приблизно 26 закладів залишились нерозпізнаними. ³⁴ Виокремились також і декілька інших закладів, зокрема будинки для неповнолітніх з розумовими та фізичними вадами. Таких будинків було 9, але регіон мав також 10 спеціалізованих ізоляторів з медичним наглядом. Останнім типом, що розміщувався на території Уралу були дитячі містечка, які мали вигляд комплексів з різними типами закладів. ³⁵ Деякі з них, зокрема Нижнетагільський дитячий комплекс (перереформований в 1933-му році), були реформовані в 1930-х роках на заклади особливого режиму, що могло означати розміщення в них дітей з репресованих сімей. Про це також є дотичний документ у збірці «Дети ГУЛАГа 1918–1956», щоправда

³⁴ Беспризорность на Урале стр 10–11

³⁵ Беспризорность на Урале стр 10–11

за 1930-й рік під назвою «О политнастроении крестьянства и рабочих Тагильского округа в связи с кампанией раскулачивания»³⁶, де було зазначено село Верхоуття (рос. Верхоутье). У документі було вміщено донос на жінку, що висилкупожаліла дітей, яких відправили разом з батьками, та негативно висловились про тогочасну владу: «...”Отправляли бы взрослых, а то вместе с ними отправляют и детей, хотя бы их пожалели, ведь они замрут с голоду и замерзнут дорогой. Да скоро ли все это кончится, скоро ли все коммунисты здохнут, тогда бы и народ перестал мучиться” ...»³⁷. З цього документу ми можемо припустити, що дітей з Верхоуття могли розселити в заклади по регіону.³⁸

Важливим було й створення трудових комун, де також утримували безпритульних дітей. Такі заклади першочергово були створені для більш ефективного використання дитячої робочої сили. В передмові до вище зазначеної збірки вказано, що в таких установах був курс на максимальну свободу учнів зі зміщенням в трудову освіту.³⁹ Однак ми можемо розцінювати цю тезу або як безоплатне використання праці дітей, або ж була недостатня кількість вихователів та адміністрації. Крім того, такий акцент на трудовій освіті в той час здійснювався у усіх навчальних закладах СРСР.

У трудових комунах організація робочого та виховного процесу могла здійснюватися безпосередньо самими ж дітьми. Окрім звичайних відкритих дитбудинків та колоній для неповнолітніх на Уралі також розміщувалось декілька закладів й закритого типу, що нам дає ще одну причину вважати, що на території Уралу могли розміщувати також і дітей з родин політичних злочинців. У цих установах з 1930-х років почали впроваджуватися певні зміни. Наприклад, закриті заклади перейменовувались з трудових колоній та спеціалізовані заклади для дітей, яких складно виховати. Зазвичай в цих

³⁶ Дети ГУЛАГа стр 85

³⁷ Дети ГУЛАГа стр 85

³⁸ Беспризорность на Урале стр 10–11

³⁹ Дети ГУЛАГа стр 85

зкладах розміщувались діти-злочинці, діти політичних в'язнів та неповнолітні з розумовими відхиленнями.⁴⁰

Найчастіше заклади закритих типів нагадували програму Фабрично-заводського учнівства⁴¹. Однак практика на виробництві залежала від самого регіону, де знаходились колонії.⁴² На території Уралу (станом на 1931 Уральська область) були організовані такі заклади: Верхоутська школа учнівства масових професій, Златоуська ФЗУ, Нижнетуринська школа для рецидивістів. Установи налічували від 190 до 309 осіб та орієнтувались на роботу з неповнолітніми злочинцями від 15 до 18 років. В історичній довідці до збірки зазначено, що над ними проводилось особливе політично-соціальне виховання, але не повідомляється, яким воно було. Проте можна припустити, що основна мета виховання дітей була в тому, щоб забезпечити їхню ефективну роботу на фабриках та виробництвах. Однак, коли мова йде про заклади відкритого типу, де могли знаходитись абсолютно всі діти, то варто зазначити, що вони давали більшу свободу для дітей. Зокрема вихованцям дитбудинків можна було виходити за межі цих установ та майже вільно пересуватись в рамках міста де вони розміщувались.⁴³

За нашими спостереженнями, розвиток та формування установ для утримання безпритульних дітей в 1930-х роках проходив певний етап стабілізації та типізації. Більшість тих дитбудинків та трудових колоній, що залишилась ще з минулого десятиліття були реформовані та переформатовані в інші заклади, з новими назвами та організацією. Активно впроваджувались і спеціальні установи закритого типу, де почали утримувати дітей-злочинців та осіб з ментальними і фізичними вадами. Як і заклади інших регіонів, уральські

⁴⁰ Беспризорность на Урале в 1929-1941 гг. Сборник документов и материалов. Сост. Г.Е Корнилов, И.А. Лаврова. Екатеринбург: ИИиА УрО РАН, 2009 с. 9-10

⁴¹ Далі ФЗУ

⁴² Бубличенко В. Детские закрытые учреждения НКВД-МВД СССР на европейском Севере России (1935-1956): автореферат дис. Кандидата исторических наук 07.00.02. Сыктывкар, 2007, с. 12-13

⁴³ Беспризорность на Урале в 1929-1941 гг. Сборник документов и материалов. Сост. Г.Е Корнилов, И.А. Лаврова. Екатеринбург: ИИиА УрО РАН, 2009 с. 10-11

дитбудинки та трудові колонії мали практику залучення неповнолітніх до освітньо-виробничого процесу, тому основним орієнтиром більшості виховних установ для безпритульних дітей був випуск кваліфікованих робітників.

Проживання, робота та матеріальне забезпечення дітей та підлітків у трудових колоніях

У зв'язку з тим, що у 1930-х роках відбулося збільшення рівня дитячої безпритульності, однак не лише підліткової, а й серед дітей, у яких були живі батьки.. Влада та місцеві органи освіти, які на той час називались Районними відділами освіти (рос. РОНО⁴⁴), зокрема Уральський районний відділ освіти (Уралоно), повинні були провести перевірки та заходи щодо боротьби з дитячою безпритульністю та покращенням умов в закладах утримання дітей. У грудні 1930-го року надходить «Докладная записка инспектора СПОН Русановой о фактах безобразного и бездушного отношения к детским домам»⁴⁵, яка була інспекторкою Соціально-правової охорони неповнолітніх, в Уральській області⁴⁶ до завідувача Уралоно, де зазначається про низку звернень до СПОН від адміністрацій дитбудинків про систематичні перенесення закладів між районами та населеними пунктами:

В течение последних 4—6 месяцев в Уралоно СПОН поступил целый ряд докладных записок и заявлений по вопросу перебросок детских домов из одного района в другой, из города в район, из района в деревню и т.д. с просьбой защитить детские дома от систематической переброски, явно ухудшающей положение детских домов. Таких заявлений и фактов перебросок по Уральской области было 13 случаев.⁴⁷

У записці також детально розписано те, що після переміщення дитячих будинків було зафіксовано передачу будівель та територій цих закладів під потреби міст. Наприклад, будівля пермського дитбудинку, персонал та

⁴⁴ Районный отдел образования

⁴⁵ Беспризорность на Урале в 1929-1941 гг. Сборник документов и материалов. Сост. Г.Е Корнилов, И.А. Лаврова. Екатеринбург: ИИиА УрО РАН, 2009. с.103

⁴⁶ Далі СПОН

⁴⁷ Беспризорность на Урале в 1929-1941 гг. Сборник документов и материалов. Сост. Г.Е Корнилов, И.А. Лаврова. Екатеринбург: ИИиА УрО РАН, 2009 с. 104

вихованців якого було переміщено до села Ільїнське, стала використовуватися як місцевий будинок культури.⁴⁸ Такі переселення дуже сильно впливали на якість утримання неповнолітніх, тому що зазвичай нові будівлі, які їм надавали, були менш обладнаними та укомплектованими. Про це свідчать також пізніші звернення Русанової до обласної прокуратури, зокрема, її лист щодо повторюваних випадків розселення вихованців дитбудинків попри задокументовану заборону таких дій:

Уралом ставит Вас в известность, что имеется ряд правительственных постановлений, категорически запрещающих переброску и перемещение детдомов, а также расформирование и сокращение контингентов воспитанников по бюджету. Таковыми распоряжениями являются: постановление ВЦИК от 20/ХП-[19]30 г., постановление Наркомюста за подписью Крыленко от 1930 г., постановление облисполкома от 13/ХІ-[19]30 г. У областной прокуратуры и Уралом все же имеются систематические факты или переброски, или полного расформирования детдомов без санкций Уралом и облисполкома.⁴⁹

Яскравим прикладом погіршення стану проживання дітей після ліквідації закладу, що позначений у листі, є випадок з неповнолітніми, що проживали у Нижнеісетському дитбудинку. 100 дітей, які знаходились під керівництвом цього закладу, були розселені навіть не в інші дитбудинки або колонії, а в гуртожитки при місцевих школах. Саму ж будівлю передали до управління технікуму.⁵⁰ Цей випадок був одним з найобговорюваніших випадків, завдяки якому на цю проблему звернули увагу виконавчий комітет та ВЦВК. При подальшому розгляді справи з Нижнеісетським дитбудинком було також виявлено, що ця установа підходить для утримання дітей з вадами здоров'я, котрим потрібен постійний медичний нагляд.⁵¹ Упродовж осені-весни 1930-1931 років таких випадків розселення було чимало, а пояснювались вони зазвичай або передачею території на потреби міста, або ж перенаселенням закладу.

⁴⁸ Там само, с. 104

⁴⁹ Беспризорность на Урале в 1929-1941 гг. Сборник документов и материалов. Сост. Г.Е Корнилов, И.А. Лаврова. Екатеринбург: ИИиА УрО РАН, 2009. 468241 с. 117

⁵⁰ Там само, с. 117

⁵¹ Там само, с. 118

Проблемою багатьох закладів, де утримувались неповнолітні було також недостатнє укомплектування приміщень, де вони проживали. Огляди дитбудинків та колоній проводились досить часто, однак звіти, котрі надсилали місцеві органи, а також листи від самих представників адміністрації закладів, демонстрували дуже складну ситуацію. Розглянемо закладиселища Верхоуття, де розміщувались у 1931-1932 роках Верхоутський трудовий дім (огляд за 1931-й рік) та Верхоутське піонерське містечко (огляд за 1932-й рік). Для аналізу першого закладу ми використовуємо документ під назвою «Докладная записка о проверке Верхоутского труддома»⁵², де Іванова, інспектор Уральської військової частини, після проведення огляду заявила, що приміщення закладу знаходяться в занедбаному стані, а вихованці трудової колонії не отримують достатньо їжі, особливо ті, що працюють над важкими видами виробництва.⁵³

Ситуація у піонерському містечку Верхоуття була дещо складніша та описана у декількох матеріалах Перший з них виданий 12-го червня 1932-го року й мав назву «О состоянии Верхоутского пионерского городка. Акт обследования Верхоутского пионерского городка»⁵⁴. У документі вказується, що при ретельному обстеженні закладу виявилось, що його приміщення є застарілими, а головний корпус та декілька побічних приміщень потребують ретельного ремонту та переобладнання. Зазначено про недостатню площу для проживання дітей та зовнішня кількість непридатних для використання приміщень через погані обладнання, систему опалення та вікон.⁵⁵ За свідченнями інспектора, ізолятор також був непридатний для перебування в ньому. Однак діти все ж перебували там і через це хворіли дуже часто. З продуктами харчування та базовими речами також були великі проблеми: діти отримували харчі в дуже обмеженій кількості, їдальня розташовувалася лише

⁵² Беспризорность на Урале стр 126

⁵³ Там само, с. 126

⁵⁴ Там само, с. 237

⁵⁵ Там само, с. 239

в одному приміщенні, а вбиральня була закрита.⁵⁶ Діти знаходилися в максимально поганих для них умовах не тільки матеріально, а й морально. Тому що з ними дуже мало працювали педагоги, часто ігнорували їх або включали у виробничі процеси:

РК ВЛКСМ не учитывает такую тяжелую обстановку пионергородка, допускает часто случаи снятия с работы работающих комсомольцев, используя их на другой работе или посылая на какие-либо курсы, подрывая этим и без того слабую работу пионергородка. Воспитанники оторваны от текущих вопросов политики партии и Советской власти, нет классового воспитания детей, нет с ними политической учебы, а, наоборот, имелись случаи, когда бывшая воспитательница Назарова вовлекла детей в картежную игру и ворожила девочкам следующее: “Вам, девочки, хочется уехать отсюда в другой город, а вас все равно отсюда добровольно не отпустят”.⁵⁷

Про стан Верхоутьського піонерського містечка також засвідчує постанова Президіуму Контрольної комісії робітничо-селянської інспекції (рос. Рабоче-крестьянской инспекції)⁵⁸ виданого 7 лютого 1932-го року, де було затверджено всі ті проблеми що виявила інспекція у червні. У постанові також зазначені й постанови щодо змін в самому закладі задля покращення його стану. Однак це не змогло врятувати заклад, і в грудні 1932-го року його закрили, оскільки відбувався суд над завідувачем містечка.⁵⁹ Достеменно невідомо, чому закrywся цей комплекс. Але, з огляду на вищезазначені документи щодо цієї установи, то її стан міг тільки погіршуватись. На той час це не було унікальним явищем, оскільки більшість закладів не реставрувались ще з 1920-х років, а нові створювалися дуже повільно.

Середина 1930-х років та постанова ЦВК СРСР «О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних, с детской беспризорностью и безнадзорностью»⁶⁰, про яку ми зазначили в попередньому розділі, спричинила зміни в організації систем управління дитбудинками та колоніями, а також нагляду за неповнолітніми безпритульними. З того часу в дитбудинках , які

⁵⁶ Там само, с. 240

⁵⁷ Беспризорность на Урале в 1929-1941 гг. Сборник документов и материалов. Сост. Г.Е Корнилов, И.А. Лаврова. Екатеринбург: ИИиА УрО РАН, 2009. с. 246

⁵⁸ Там само, с. 246

⁵⁹ Там само, с. 248

⁶⁰

перебували на територіях, щодо 1934-го року входили у склад Уральської області, були створені приймальні заклади під опікою НКВС, що значно допомогли у розподіленні безпритульних дітей до закладів утримання та вилучення хворих дітей з дитбудинків та колоній.⁶¹ Завдяки регулярній роботі «прийомників» у 1935-му році на територію Свердловської області було відправлено близько 1669 дітей⁶², що могло означати початок серйозної боротьби з поширенням хвороб серед неповнолітніх безпритульних на відміну від минулих років.

Варто відзначити, що у 1937-му році проводиться робота над організацією спеціалізованих закладів для дітей з труднощами у вихованні. Про це свідчить лист начальника управління НКВС Свердловської області до секретаря обласного комітету ВКП(б) Кабакова Івана Дмитровича «..об организации учреждения для трудновоспитуемых детей..»⁶³. У документі зазначалось, що містам області не вистачає спеціалізованих закладів, де могли б розміщуватись малолітні злочинці, котрим ще не виповнилось 12 років. У листі сказано й про відмову приймати таких осіб у звичайні дитбудинки, що може свідчити про те, що більшість закладів не хотіла працювати з новими важкими дітьми попри зростання рівня безпритульності у цьому ж році. Також, у 1937-му році була проведена ревізія дитячих будинків у Челябінській області та відбулася їхня типологізація. У Доповідній записці про перевірку дитячих будинків у Челябінській області⁶⁴, що вийшла 26-го січня 1937-го року зазначено про те, що більшість закладів досі переповнена і потрібно розширити площу утримання дітей ще приблизно на 700 людей⁶⁵. Тобто проблема перенаселення в дитбудинках областей все ще існувала.

⁶¹ Там само, с. 467–470

⁶² Беспризорность на Урале в 1929-1941 гг. Сборник документов и материалов. Сост. Г.Е Корнилов, И.А. Лаврова. Екатеринбург: ИИиА УрО РАН, 2009. 468

⁶³ Там само, с. 527

⁶⁴ Там само, с. 535

⁶⁵ Там само, с.536

Отже, розглянуті нами матеріали закладів, що знаходилися на території Уралу, демонструють досить швидкий темп формування та розвитку цих установ завдяки саме спалаху безпритульності на початку 1930-х років. З цієї причини потрібно було реформувати дитбудинки, колонії та комплекси для неповнолітніх. Хоча й місцеві органи охорони дитинства стикались з тим, що до середини 1930-х років творився деякий хаос через постійні незаконні переміщення та ліквідації цих закладів. Окрім переміщення дитячих колоній та будинків були також проблеми гуманітарного характеру. Зокрема, нестача продовольства та речей першої необхідності для дітей, а також непридатні умови для життя та праці. Можемо виокремити також дефіцит кваліфікованих робітників та організаторів. Тому неповнолітні могли не отримати достатнього рівня освіти. Хоч заклади були орієнтовані на трудову діяльність, однак обладнання у першій половині 1930-х років була недостатня кількість. З середини 1930-х рр. впроваджуються зміни в організації роботи з безпритульними дітьми, тому місцеві органи влади також розпочинають і роботу з закладами. З'являються потреби в більшій кількості спеціалізованих закладів для дітей, що важко виховуються, а також фізично і ментально хворих. Проблема переповнених закладів існує до кінця 1930-х років. І вона була пов'язана передовсім з тим, що безпритульних дітей ставало дедалі більше..

Висновки

У роботі було проаналізовано загальний контекст соціального статусу дитини та її двояке сприйняття у Радянському Союзі на прикладі безпритульних дітей та сиріт у 1930-х роках. Виявлено, що дитина тоді не мала певного закріпленого соціального статусу та свого власного «соціалістичного досвіду». Тому для радянської влади вона була лише матеріалом для формування нового суспільства. Радянська пропаганда активно проникала в шкільну програму та дитяче дозвілля й мала на меті формування певних нових цінностей у свідомості маленької людини. В той же час за межами суспільства залишився досить великий прошарок дітей, що не мали батьківського нагляду або свідомо від нього втікали. У роботі ми виявили, що незважаючи на те, що безпритульність була у Радянському Союзі і до 1930-х років, однак саме у цей час ми можемо говорити про появу спалахів безпритульності, коли влада вже офіційно майже ліквідувала її. Також у цей період влада активно випробовує нові схеми патронування та утримання безпритульних дітей. Застосовуючи нову форму виховання під назвою колективний патронат.

Переходячи до закладів на території Уралу (як історичного регіону), то нашим завданням було простежити формування закладів для утримання неповнолітніх та їхнє функціонування в умовах зміни положень щодо дитячої безпритульності. В ході дослідження було виявлено, що упродовж 1930-х років заклади переживали досить багато реорганізацій та трансформацій. Почали з'являтися заклади закритого типу та спеціальні ізолятори для дітей з фізичними і ментальними вадами. Однак було й досить багато проблем, зокрема застарілість будівель, відсутність матеріального забезпечення вихованців, корупція в закладах та неналежна кваліфікація персоналу. З середини 1930-х років ситуація трохи змінилася, зокрема через те, що організацію боротьби з безпритульністю перебрало на себе й НКВС. Однак залишилась й проблема з тим, що не вистачало будівель для проживання дітей, особливо тих, хто мав вади розвитку або злочинні нахили.

Загалом проблематика дитячої безпритульності та її організації є досить обширною темою, тому це дослідження може мати продовження, де розкрилися б більш детально аспекти функціонування дайтбудинків та трудових колоній на території Уралу.

Список джерел та літератури

Джерела:

1. Опубліковані джерела:

- 1.1 Беспризорность на Урале в 1929-1941 гг. Сборник документов и материалов. Сост. Г.Е Корнилов, И.А. Лаврова. Екатеринбург: ИИиА УрО РАН, 2009. 736 с.
- 1.2 Дети ГУЛАГа 1918–1956. Документы. Сост. С.С. Виленский, А. И. Кокурин, Г. В. Аتماшкина, И. Ю. Новиченко. Москва: МФД, 2002. 631с.
- 1.3 Эпштейн М. Педагогическая энциклопедия / М. Эпштейн, А. Калашников. – Москва: Работник просвещения, 1930. 1158 с.
- 1.4 Политика оккупационных властей в Латвии 1939–1999 Сборник документов. Ред. Элмарс Пелкаус. Рига: Nordik, 1999. 644 с.

Література:

1. Статті

- 1.1 Гогохія Н.. Дитинство у тоталітарному суспільстві: «вірні лєнінці» радянської України у 1930-х роках [Електронний ресурс] / Україна Модерна. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s>
- 1.2 Гогохія Н. Дитина і політика / Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного (1921–1928 рр.). – 2002. – №2., с. 753-767
- 1.3 Гогохія Н. Мілітаризація дитинства / Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного (1921–1928 рр.). 2012. – 2. С. 772-778
- 1.4 Гогохія Н. Дитяче дозвілля / Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного (1921–1928 рр.). - 2012. - 2. - С. 778-785.
- 1.5 Гогохія Н. Праця, початок та дозвілля у житті дитини в УРСР (1929-1939). (електронний ресурс) / Historians. 2013. Режим доступу до ресурсу: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/791>
- 1.9 Подкур Р. «Дитячий ГУЛАГ» в контексті політики державного терору

(1937–1939 pp.). // Україна Модерна. - 2015

Режим доступу: <https://uamoderna.com/md/podkur-children-in-gulag>

- 1.11 Смирнова Т. Детские дома и трудколонии: жизнь «государственных детей» в Советской России в 1920–1930-е гг. Институт российской истории Российской академии наук, 2012. - № 3. С.16-38

Монографії:

1.1 Смирнова Т. Дети страны Советов: От государственной политики к реалиям повседневной жизни. (1917-1940 гг.). Москва-Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив, 2015. 384 с.

1.2 Kelly C. Children's world: growing up in Russia 1890-1991. Lancaster, 2007. 740 p.

Рукописи:

1.1 Бубличенко В. Детские закрытые учреждения НКВД-МВД СССР на европейском Севере России (1935-1956): автореферат дис. Кандидата исторических наук 07.00.02. Сыктывкар, 2007. 22 с.